

אַבְרָהָם בֶּן־יִצְחָק לִילָה יְשׁפָּךְ כּוֹכָבִים

שירים בגרמנית מן העיזבון בתרגום ראשון לעברית

המשורר הווינאי יליד גליציה, אברהם בן־יצחק (סונה), מופר בזכות שירתו העברית המודרניסטית, שאותה פרסם בתחילת המאה העשרים. שירו הראשון שנכתב בשנת 1902, "חורף בהיר", ראה אור ב־1908 ושירו הידוע ביותר, "אשרי הזורעים", התפרסם ב־1930.

בן־יצחק חתר לשלמות צורנית ורעיונית ומיעט מאוד לפרסם: רק תריסר שירים עבריים הופיעו בדפוס בימי חייו. בספרה "פגישה עם משורר" ציירה לאה גולדברג את דיוקנו של בן־יצחק כיוצר אירופי לכל דבר, שרתם לשירתו את השפה המקראית בהגייה הארץ־ישראלית ("ההברה הספרדית") בת זמנו. המקוריות של סגנונו ושל שפתו תרמו להכרה שבה בימי חייו ולעניין המתמשך ביצירתו בקרב דורות של יוצרים שבאו אחריו.

לאחר מותו של בן־יצחק בשנת 1950 התגלה עיזבון של יומנים, כתבים, ומכתבים, שכלל שירת מקור ותרגום בגרמנית מפרי עטו. כלומר, בן־יצחק לא רק קרא ו"הושפע" ממשוררים גרמניים בני זמנו, כגון הוגו פון הופמנסטל, גיאורג טראקל, הרמן ברוך וריינה מריה רילקה, אלא אף ניהל אתם דיאלוג בשפתם, בגרמנית מודרניסטית. הכתבים הגרמניים מגלים בפנינו משורר רב־פנים, שהתנסה בכתיבה אקספרסיוניסטית, השונה במידה רבה מן המינימליזם שאפיין את שיריו העבריים. יתר על כן, בן־יצחק המשיך לכתוב בגרמנית לאחר מלחמת העולם הראשונה, בתקופה שבה מיעט בכתיבה ובפרסום בעברית, שכן מרבית שיריו העבריים ראו אור בין 1908 ל־1913.

השיר הראשון המובא כאן, "באלה הלילות הלבנים" ("In diesen weissen Nächten"), הוא גרסת המקור הגרמנית לשיר שפרסם בן־יצחק ב־1912 בכתב העת "העברי החדש" שכותרתו "לילות כי ילבינו". בעת שעדיין התגורר בפשמישל שבגליציה הוא ניהל התכתבות עם חברו ומורו, המחנך העברי אליעזר מאיר ליפשיץ. ליפשיץ סייע בפרסום שיריו המוקדמים של בן־יצחק, ובמקרה של "לילות כי ילבינו", הוא קרא את השיר הגרמני המוקדם ועודד את המשורר לתרגמו לעברית. אף כי השיר הגרמני קרוב ברוחו ובניסוחיו לגרסה העברית, בן־יצחק זיכך ופיטש את לשונו בעת התרגום העצמי. הוא ויתר על שפת המטפורות, כגון "כמו בלילות" או "בדממה כחיים", וכן שינה באופן מהותי את סיום השיר, בהחליפו את הנוסח האישי יותר, המדגיש את המגע והליטוף — "את מצחק לוחכת נשימת / נצחים" — בשורה

"ורוח מנצחים תפכה" שאחריה "עיניך תרחבנה". המעבר מ"נשימה" ל"רוח" אף הוא מבטא הפשטה של שפת השיר והעדפה של לשון בראשית א' על פני בראשית ב', שם נופח אלוהים "נשמת חיים" באדם.

המכתבים מגלים לנו שבן-יצחק היה תחילה משורר בשפה הגרמנית ורק לאחר מכן, באמצעות מלאכת התרגום, החל לכתוב ולפרסם בעברית. ואילו יומניו ורשימותיו של בן-יצחק מספקים עדויות לכך ששיריו העבריים לוו על פי רוב בגרסאות גרמניות. לא תמיד ניתן לדעת באיזה כיוון עבד בן-יצחק, מן הגרמנית לעברית או להפך, וייתכן אף שהגרסאות בשפות השונות נכתבו במקביל, שכן לעתים הן מופיעות ממש על אותו דף הנייר, כמו במקרה של השיר "מלכות" משנת 1913. דוגמה לכך הוא השיר "בודדים אומרים", שהתפרסם בעברית ב"העוגן" של 1917-1915, אך, כפי שהראה חנן חבר, קדמה לו גרסה אקספרסיוניסטית שתיארה את אקסטזת המלחמה. לצד אותה גרסה עברית מוקדמת כתב בן-יצחק נוסח גרמני, אף הוא אקספרסיוניסטי-מקברי בסגנונו. בעוד שבכל הנוסחים העבריים נפתח השיר ב"יום מוסר/מנחיל" ליום הבא שמש דועכת, הרי שבגרמנית אנו מוצאים את הנוסח: "יום הולם יום / שמש גוועת". אין ספק: השיר הגרמני מוקצן יותר בניסוחיו, ואלימות המלחמה מובעת בו ביתר שאת.

אם אפשר לראות בגרסאות הגרמניות לשירים העבריים מעין פיגומים עבור משורר שהעברית לא הייתה שפת אמו, הרי שהכתיבה המקורית של בן-יצחק בשפה הגרמנית חושפת את חשיבותה של לשון זו עבור המשורר גם בעשורים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. השירה הגרמנית של בן-יצחק הייתה חדשנית לתקופתה, וניסחה בכתריסר שירים שונים פואטיקה של עולם שאיבד את מצפנו הגיאוגרפי והמוסרי, דבר הבא לידי ביטוי בשורות כגון "פזורי נפש / אבודים בעצמם ברכבת אל היעד" או "העמיק עולמי לצנוח לחשכה".

שירים גרמניים אלה מדברים בלשון הזמן והמקום באופן מובהק יותר: בן-יצחק כתב על "שדות הקטל", בדידות האדם בעידן המודרני, וכן על מצבי קצה שבין חיים למוות. מדובר ביצירות המתארות מציאות אפוקליפטית ומבטאות חוויה של שבר ואובדן. בשתי הדוגמאות המובאות כאן, "שירים לאל שהסתיר פניו, ערב ברכבת" וכן "עת האלים חצו בחישוקי בדולח", מתואר עולם ריק ופרוץ, שבו הדובר צונח צניחה חופשית לתוך העלטה, ואפילו ההד עצמו "גווע" ו"מת". אפשר לתארך שירים אלו למחצית שנות העשרים וניכרת בהם פסימיות נטולת מעצורים, הנובעת, לפחות על סמך אזכור של כלי מלחמה, מהדיה המתמשכים של מלחמת העולם.

לצד השירה הגרמנית האפוקליפטית, עיזבונו של בן-יצחק כולל אף שירים גרמניים המזמנים שיח מרתק עם השירה ההגותית המאוחרת של המשורר. השיר "שלם"? מתכתב עם "אשרי הזורעים" המופר לקוראי השירה העברית. השיר הגרמני נפתח בשורות "התופס זאת כשלם / אינו תופס זאת כלל", אך בניגוד ל"אשרי הזורעים", התבנית הצורנית של "שלם"? נפרמת לאורך השיר, כמעין המחשה של פואטיקת חוסר השלמות שבה עוסק השיר עצמו. סיום השיר, "לב נסדק ונופל למשכב", ממחיש כיצד בשירתו הגרמנית נתן בן-יצחק חופש

ביטוי נרחב יותר לרגשותיו העזים. דווקא חוסר השלמות של השירים הללו, שלא עברו עיבוד משמעותי או תרגום לקראת פרסום בכתבי עת, חושפת בפנינו את בן-יצחק כמשורר רב תעוזה ותנופה, בשונה מהדימוי המוקפד והשותק המוכר לנו מעדויות רבות. הניאולוגיזם שיצר בן-יצחק בשיר "שלם?", "צֶלְמֶפֶךְ־ש" (Schattensegel), הוא דימוי לתנועה התת-קרקעית בין עברית לגרמנית. המפרש שאפשר לנשימה הגרמנית להפוך לרוח עברית, ואף להפך, נותר מוצלל בימי חייו של בן-יצחק ועשורים רבים לאחר מותו. כעת, בזכות תרגומיו של ירדן בן-צור, הוא יוצא לאור.

מיה ברזלי, אוניברסיטת מישיגן

*

בְּאֵלֶּה הַלֵּילוֹת הַלְּבָנִים
שְׁחֹלֶם עוֹלָם עֵיף,
מְקַשֵּׁב הַזְּמַן לְעֶצְמוֹ
כְּמוֹ בְּלִילוֹת,
בְּהִרְגִין מְעִינֹת רֶנֶת עֲצָמוֹתָם,
וְעֵתִיד וְעֵבֶר
מִתְמַזְגִּים בְּנֶצַח.
בְּדַמָּה כְּחַיִּים רוּחָפִים כּוֹכָבִים,
אֶת מִצְחָךְ לּוֹחֶכֶת נְשִׁימָת
נִצָּחִים.

[מגרמנית: ירדן בן-צור]

לילות כי ילבינו¹

בְּאַלֶּה לַיְלֵי הַחֲלוּם הַלְּבָנִים
שֶׁיֶחֱלֵם עוֹלָם עֵינֶי, יְדָם,
יִקְשִׁיב הַזְּמַן אֶל דְּפָקוֹ,
בְּהֶרְנִין מַעֲיָנוֹת
רִנַּת עֲצָמוֹתָם.

וְעֵבֶר וְעֵתִיד יִשְׁתַּלְּמוּ
שְׁלוֹת נִצָּחִים בְּהוּה –
בְּדוּמִית חֵייד
יִשְׁקָטוּ כּוֹכָבִים,
וְרוּחַ מְנַצָּחִים תִּפְכֶּה –
– עֵינֶיךָ תִּרְחַבְּנָה.

1 השיר העברי נכתב בשנים 1909-1910 והתפרסם ב־1912. השיר הגרמני קדם לו, שכן בגלויות שהחליפו ביניהם אליעזר מאיר ליפשיץ ובן־יצחק נידונה מלאכת התרגום מגרמנית לעברית. ליפשיץ אף העיר שכאשר תרגם בן־יצחק את השורה "את מצחך לוחכת נשימת / נצחים" (Es streift die Stirn dir ein Atem / von Ewigkeit) למילים "רוח מנצחים תפכה", הוא המיר שתי שורות באחת, ולכן יש צורך בשורה מסיימת. ייתכן שהתוספת של "– עיניך תרחבנה" בעברית נבעה מהערה זו.

הבודד...²

יום הולם יום
שמש גוועט,
לילות מבקשים שקיעתם בשחר,
הקיצים קמלים כלם.³
עולם
עולו בכאב.

אך אביבים וילדים פורחים,
ירק על פני שלדים,
נעורים זרחים בקרב,
נעורים צורחים מחשק
ולב חבול
אמץ יוקד ושירי תבוסה,
המית המתים,
יללת הנולדים,
רחש כרפים זוהר,
פעמונים צורחים, כפרים נכלמים,
שיר שבר
לאדון העולמות.

יום מרים שמש בוערת,
לילה שופך נוכבים,
צלילים מתפלגים
לשבע דרכים,
אך כלם
יחזרו באחת.

[מגרמנית: ירדן בן-צור]

2 בן-יצחק כתב את הגרסה הגרמנית המובאת כאן בתרגום במחברתו ולאחר מכן מחק אותה בקווים אלכסוניים, כך שעדיין ניתן לקרוא את מרבית השורות. הכותרת המלאה אינה ברורה, אך המילה הראשונה היא Der Einsame, "הבודד". הגרסה העברית המקבילה לשיר זה מלווה בהערה "Anfang? des Krieges" ("תחילת? המלחמה") ולכן אפשר לתארך את השירים הללו לשנות מלחמת העולם הראשונה.

3 בסוף שורה זו מופיע הפועל "נמקים" או "גוועים" (verendet), אך בן-יצחק מחק אותו ולא החליפו בפועל אחר.

בוֹדָדִים אוֹמְרִים:

יוֹם לְיוֹם יִנְחִיל שְׁמֶשׁ דּוֹעֶכֶת
וְלִילָה עַל לִילָה יִקוֹנֶן.
וְקִיץ אַחֵר קִיץ יֶאֱסֹף בְּשִׁלְכֶת
וְעוֹלָם מְצַעְרוֹ מִתְרוֹנֵן.

וּמִחֵר נְמוּת, וְאֵין הַדְּבָר בָּנוּ,
וּכְיוֹם צִאֲתָנוּ נַעֲמֵד לְפָנֵי שַׁעַר עִם נַעֲיִלָה.
וְלֵב כִּי יַעֲלֶז: הֵן אֱלֹהִים קָרְבָנוּ,
וְהִתְנַחֵם וְחָרַד מִפְּחַד הַמַּעֲיִלָה.

יוֹם לְיוֹם יִשָּׂא שְׁמֶשׁ בּוֹעֶרֶת
וְלִילָה אַחֵר לִילָה יִשְׁפֹךְ כּוֹכָבִים,
עַל שְׁפָתַי בּוֹדָדִים שִׁירָה נַעֲצֶרֶת:
בְּשֶׁבַע דְּרָכִים נִתְפַּלֵּג וּבְאַחַד אָנוּ שְׁבִים.

שירים לאל שהסתיר פניו ערב ברכבת⁴

עולם נשכח גולש במוֹרד.
להק עורבים מול קיר ערב אדם,
במרחבי שדות הקטל
הד גווע מהמגדל העור.
מה יורק קנה הטנק,
גורר לעבר מכוניות חסומות,
מוטח אל הקיר בריק החור.
פרצופים בוהים
אבודים לנפשם ברפכת אל היעד.
הו, משרוקית נשופת פחד,
הו, הדהוד מת מהשאול.

[מגרמנית: ירדן בן-צור]

4 הכותרת במקור הגרמני, "Lieder an den abgewandten Gott / Abend im Zug" נפרשת על פני שתי שורות. המחברת שבה מופיע השיר מתוארכת לשנים 1925-1926.

עֵת עָבְרוּ הָאֱלִים עַל פְּנֵי חֲשׂוֹקֵי הַבְּדֵלָח⁶
 הָעֵמִיק עוֹלָמִי לְצִנְחָ לַחֲשֹׁכָה.
 בְּגִירֵת רְגִלִּים קָרְבָּה הַשְׁמָמָה אֶל מְצָחִי,
 צִעְדָם מִלֹּא הָאוֹר שֶׁל הָאֱלִים
 אֶל הַחֶסֶד הַנוֹפֵל
 וְשָׁכַח בְּחִדּוּהוּ.
 עֵת עָבְרוּ הָאֱלִים עַל חֲשׂוֹקֵי הַבְּדֵלָח
 הָעֵמִיקְתִּי אֲנִי לְצִנְחָ לַחֲשֹׁכָה.
 עֵינֵי לְאוֹרָם
 פָּקְעָה.

[מגרמנית: ירדן בן-צור]

5 גם שיר זה, כקודמו, מופיע במחברת המתוארכת לשנים 1925-1926.
 6 השורה הפותחת בגרמנית, "Da die Götter über dem kristallinen Reifenzogen", חוזרת
 בהמשכו, כמו גם השורה השנייה החוזרת בווריאציה בשורה השמינית.

שלם?⁷

הַתּוֹפֵס זֹאת כְּשֶׁלֶם
אֵינוֹ תּוֹפֵס זֹאת כָּלֵל.⁸
זֶה שֶׁבָּחִייו הָיָה קָבוֹר,
שָׁאת הַמּוֹת בְּחַיּוֹ אֶסֶף
שֶׁבָּעוֹלָם שָׁהָה רַק לְבָקוֹר,
קָם וְהִשְׁאִירוּ בְּלִת־עֲדוּר.
בְּשָׁנוֹת הָאוּר סוּפַת־גָּאוֹת
הוּ צִלְמָפָרֶשׁ,
הוּ אֲנִי,
הוּ לִילָה זַעִיר,
הוּ, לֹא פָעַם שְׁנָתִי תְדִיר,
לֵב נֹסֵדֵק וְנוֹפֵל לְמִשְׁכָּב.⁹

[מגרמנית: ירדן בן-צור]

7 בן-יצחק רשם רבות מהטיוטות שלו על גבי מעטפות, ניירות כתיבה של בתי מלון, או בתוך יומנים. שיר זה נכתב על פיסת נייר בלתי מתוארכת.

8 כאלטרנטיבה ל"תופס" (nimmt) רשם בן-יצחק בסוגריים "רואה" (sieht).

9 הפועל הגרמני sich hinlegen פירושו לשכב לישון, אך גם למות (sich zum Sterben hinlegen). הבחירה ב"נופל למשכב" מרמזת הן על השכיבה לישון והן על המחלה ואפשרות המיתה.